

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.10>

ЕКОЛОГІЧНА МІГРАЦІЯ ЯК ВИКЛИК ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ночвій Г.І.,

аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

ORCID: 0009-0006-8622-1323

Ночвій Г.І. Екологічна міграція як виклик глобалізованому світу: теоретико-правовий аспект.

Стаття присвячена комплексному дослідженню феномену екологічної міграції як одного з найбільш нагальних викликів глобалізованого світу XXI століття. У роботі проаналізовано теоретико-правові засади регулювання міграційних процесів, спричинених кліматичними змінами, природними катастрофами та техногенними аваріями.

Дослідження базується на аналізі останніх даних міжнародних організацій, зокрема звіту Groundswell, який прогнозує переміщення 216 мільйонів людей до 2050 року, та на вивченні наукових праць провідних експертів у галузі міграційного права. Особливу увагу приділено аналізу ініціативи Нансена та концепції «7 As» Міжнародної організації з міграції як сучасних підходів до вирішення проблем екологічної мобільності.

У статті детально розглянуто критичну прогалину в міжнародному праві, що полягає у відсутності універсального правового статусу для екологічних мігрантів. Проаналізовано обмеження Конвенції про статус біженців 1951 року щодо захисту осіб, вимушених переміщатися з екологічних причин, та обґрунтовано неможливість застосування традиційного визначення біженця до жертв природних катастроф через відсутність елементу переслідування та складність ідентифікації конкретного переслідувача.

За результатами дослідження обґрунтовано три основні шляхи вирішення проблеми правового статусу: розширення застосування існуючих норм щодо внутрішньо переміщених осіб, розробку спеціального міжнародного договору та закріплення відповідальності держав за екологічну деградацію. Доведено необхідність створення комплексного міжнародного правового інструменту, який би врегулював статус екологічних мігрантів та зобов'язання держав щодо їхнього захисту.

Практична значущість роботи полягає у формуванні теоретичної бази для розробки ефективної міжнародної політики реагування на екологічну міграцію та у визначенні пріоритетних напрямів реформування системи міжнародного права в умовах кліматичних змін. Результати дослідження можуть бути використані при розробці національних стратегій адаптації до кліматичних змін та у процесі вдосконалення міжнародного міграційного права.

Ключові слова: екологічна міграція, кліматичні зміни, міжнародне право, права людини, глобалізація, екологічні біженці, Нансенівські принципи, правовий статус.

Nochviy H.I. Ecological migration as a challenge to the globalized world: theoretical and legal aspect.

This article is devoted to a comprehensive study of the phenomenon of environmental migration as one of the most pressing challenges of the globalized world in the 21st century. The work analyzes the theoretical and legal foundations for regulating migration processes caused by climate change, natural disasters, and human-made accidents.

The research is based on an analysis of the latest data from international organizations, particularly the Groundswell report, which predicts the displacement of 216 million people by 2050, and on a study of academic works by leading experts in migration law. Special attention is given to the analysis of the Nansen Initiative and the «7 As» concept of the International Organization for Migration as modern approaches to solving the problems of environmental mobility.

The article provides a detailed examination of the critical gap in international law, which is the absence of a universal legal status for environmental migrants. It analyzes the limitations of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees regarding the protection of individuals forced to move for environmental reasons and substantiates the impossibility of applying the traditional definition of a refugee to victims of natural disasters due to the lack of an element of persecution and the difficulty of identifying a specific persecutor.

Based on the research findings, three main ways to solve the problem of legal status are substantiated: expanding the application of existing norms for internally displaced persons, developing a special international treaty, and establishing the responsibility of states for environmental degradation. The necessity of creating a comprehensive international legal instrument that would regulate the status of environmental migrants and the obligations of states for their protection is proven.

The practical significance of the work lies in forming a theoretical basis for developing an effective international policy for responding to environmental migration and in identifying priority areas for reforming the international legal system in the context of climate change. The results of the study can be used in the development of national strategies for climate change adaptation and in the process of improving international migration law.

Key words: environmental migration, climate change, international law, human rights, globalization, environmental refugees, Nansen Principles, legal status.

Постановка проблеми. Екологічна міграція стала однією з найбільш нагальних проблем ХХІ століття, що загострюється внаслідок прискорення кліматичних змін та збільшення частоти природних катастроф. В останньому звіті Groundswell оцінюється, що 216 мільйонів людей можуть бути змушені переїхати в межах своїх країн до 2050 року внаслідок клімату, інші припускають, що ця цифра може досягати 1 мільярда [1]. Це явище створює серйозні виклики для системи захисту прав людини, оскільки існуюча міжнародна правова база не повністю охоплює потреби осіб, вимушених залишати свої домівки з екологічних причин. Проблема екологічної міграції особливо гостро стоїть для України, яка зазнала значного впливу техногенних катастроф, зокрема Чорнобильської аварії, а також стикається з наслідками зміни клімату. Крім того, військові дії на території України призвели до додаткових екологічних проблем, що посилюють міграційні процеси та створюють комплексні виклики для національної безпеки та міжнародної стабільності.

Мета дослідження полягає в аналізі правової природи, причин та наслідків екологічної міграції як виклику глобалізованому світу.

Стан опрацювання проблематики. У статті використано широкий спектр джерел, що охоплюють як міжнародні документи, так і наукові публікації, які аналізують проблему екологічної міграції. Матеріал спирається на роботи зарубіжних та українських науковців, які надають теоретичне обґрунтування та аналіз проблеми, зокрема, М. Сірант, І. Андел, О. Малиновська, Н. Волченко, Н. Бондар, В. Файфура W. Kälin та Albert Kraller, Sarraj Donia тощо. Ці джерела в сукупності створюють комплексну картину проблеми, дозволяючи обґрунтувати теоретико-правові виклики, з якими стикається світ у сфері екологічної міграції.

Виклад основного матеріалу. Екологічна міграція, як форма переміщення населення, зумовлена деградацією природного середовища, набуває дедалі більшого значення в сучасному світі. З часу публікації П'ятої оцінної доповіді Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату (AR5) у 2014 році кількість наукових доказів щодо впливу кліматичних загроз – зокрема екстремальних погодних явищ та кліматичної мінливості – на вимушену міграцію суттєво зросла. Ці загрози виступають як прямими чинниками переміщення, так і опосередкованими – через погіршення засобів до існування, особливо в регіонах, чутливих до кліматичних змін [2].

Як зазначає М. Сірант, «глобалізацію варто вважати світовим феноменом, що полягає у злитті різноманітних транснаціональних процесів та внутрішніх структур, що полягають у повній взаємопроникненості економіки, політики, культури та ідеології країн, та їх взаємодії за межами кордонів» [3, с. 66]. В цьому контексті екологічна міграція є одним з проявів глобальних трансформаційних процесів, що вимагають координованого міжнародного реагування.

Погоджуємося з думкою Н. Волченко та Н. Бондар, що міграція населення в умовах висхідної глобалізації є значним викликом для всіх країн, що обумовлено впливом цілого комплексу чинників, до яких відносять: політичні, гуманітарні та соціально-економічні [4, с. 54]. В. Файфура розглядає екологічну міграцію як переміщення людей з метою зміни постійного місця проживання, перебування і отримання доходу, які пов'язані з рядом факторів: фізичною неможливістю подальшого перебування у зоні екологічного лиха природного чи техногенного походження та емоційним несприйняттям вимушеного способу життя; неможливістю провадити господарську діяльність за умов несприятливих змін природно-екологічної, санітарно-епідеміологічної або кліматичної обстановки; постійною загрозою життю або власному здоров'ю та здоров'ю близьких; категоричним небажанням повернення на колишнє місце проживання через перераховані фактори [5, с. 44]. Враховуючи різноманітність причин екологічної міграції – від фізичної неможливості проживання до емоційного неприйняття умов – постає потреба у формалізації статусу екологічного мігранта в національному та міжнародному праві, що дозволить забезпечити належний рівень захисту та інтеграції таких осіб.

У рамках ініціативи Нансена, яка розпочалася у 2012 році, екологічна міграція розглядається як складний виклик, що вимагає співпраці між державами. Вона зосереджена на пошуку рішень для переміщення населення через кордон, спричиненого як раптовими, так і повільними стихійними лихами [6]. Таким чином, ця ініціатива, яка знайшла своє відображення у так званих принципах Нансена, допомагає розробляти конкретні рамки захисту для людей, вимушено переміщених з екологічних причин, оскільки вони не мають статусу біженця в міжнародному праві. Другий принцип Нансена встановлює обов'язок держав захищати своє населення та приділяти особливу увагу особливим потребам людей, які найбільш вразливі до зміни клімату та інших екологічних небезпек та найбільше постраждали від них, включаючи переміщених осіб, приймаючи громади та тих, хто перебуває під загрозою переміщення. Розробка законодавства, політики та інституцій, а також інвестування достатніх ресурсів є ключовими в цьому відношенні [7]. Ініціатива Нансена стала важливим кроком у міжнародному визнанні екологічної міграції як складного транснаціонального виклику, що потребує міждержавної співпраці. Принципи Нансена сприяють формуванню нормативних рамок захисту осіб, переміщених з екологічних причин, які не охоплюються чинним статусом біженця. Особлива увага до вразливих груп, а також необхідність розробки відповідної політики, законодавства та інституційної підтримки, підкреслює актуальність комплексного підходу до реагування на екологічно зумовлену міграцію.

Міжнародна організація з міграції (далі МОМ) у сфері реагування на екологічну міграцію виступає за реалізацію семи напрямів діяльності, так званих «7 As»:

Adaptation – визнання позитивного потенціалу міграції як стратегії адаптації до змін клімату;

Abilities – привернення уваги до можливостей на рівні політичних акторів та громад з метою реагування на проблеми, пов'язані з територіальною мобільністю в умовах зміни клімату та деградації навколишнього середовища;

Alliances – заохочення партнерських відносин та співпраці між країнами-донорами та реципієнтами, а також різними областями політики з метою розроблення широкого спектру варіантів дій;

Action – поширення інформації про вже вжиті заходи та передовий досвід з метою заохочення розроблення нових заходів;

Assessments – оцінка наявних даних, необхідних для формування обґрунтованої політики;

Assets – доступ до активів для розвитку політики міграції та адаптації, використання джерел фінансування, пов'язаних з міграцією, зокрема переказів мігрантів;

Advocacy – надання можливості для висловлювання своєї позиції екологічним мігрантам [8, с. 20].

Незважаючи на зростання кількості людей, які змушені залишати свої домівки через екологічні чинники, міжнародне право досі не має єдиного, універсального визначення та правового статусу «екологічного мігранта». Це створює значні прогалини в механізмах захисту прав людини, оскільки ці особи часто не підпадають під класичні категорії біженців чи внутрішньо переміщених осіб.

Конвенція ООН про статус біженців 1951 року не передбачає захисту для осіб, які залишають свої домівки з екологічних причин, оскільки вони не підпадають під визначення біженців як жертв переслідувань. Як слушно акцентує Albert Kraler, існує низка труднощів щодо застосування Конвенції про статус біженців 1951 року в контексті природних катастроф, серед яких висувуються два основні аргументи: 1) природні катастрофи не мають вибіркової дії, тоді як дискримінація є невід'ємною ознакою визначення статусу біженця; 2) у випадках, спричинених екологічними чинниками, складно ідентифікувати переслідувача [9, с. 43].

Біженець чітко визначається в міжнародному праві як «особа, яка через цілком обґрунтовані побоювання зазнати переслідувань за ознаками раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань перебуває поза межами країни свого громадянства, і не може або, через такий страх, не бажає скористатися захистом цієї країни, або особа без громадянства, яка внаслідок таких подій перебуває за межами країни свого попереднього місця проживання і не може або, внаслідок таких побоювань, не бажає повернутися до неї» [10]. Це визначення не поширюється на осіб, що тікають від екологічних катастроф, оскільки природні явища не мають вибіркової дискримінаційної дії, і в таких випадках складно визначити конкретного переслідувача.

Sarraj Donia зазначає, що існуюча система міжнародного права створена для захисту від політичних переслідувань, а не від екологічних загроз. Це створює правовий вакуум, який залишає мільйони людей без належного захисту. Зокрема, дослідниця звертає увагу, що для позначення цих осіб використовуються різні терміни, як-от: екологічні біженці, кліматичні біженці, еко-біженці, мігранти довкілля тощо [11].

Міжнародна організація з міграції у 2007 році визначила екологічних мігрантів як «осіб або груп осіб, які через вагомі причини раптових або прогресуючих змін у навколишньому середовищі, що негативно впливають на їх життя або умови життя, змушені залишити свої звичні домівки, або вирішили зробити це, тимчасово чи назавжди, і які переїжджають або в межах своєї країни, або за

кордон». Мета цього визначення полягає в тому, щоб охопити всі форми переміщення населення, чи то тимчасові, чи постійні, внутрішні чи транскордонні, незалежно від того, є вони добровільними чи вимушеними, а також незалежно від того, спричинені вони раптовими чи поступовими екологічними змінами [12, с. 19].

МОМ також запропонувала термін «кліматичні мігранти» як більш вузьке, ніж екологічні мігранти поняття. При цьому МОМ підкреслює, що наведені визначення є робочими і не мають жодного правового наповнення [8, с. 8].

І. Андел дає власне визначення категорії «екологічний мігрант»: екологічний мігрант – це людина, яка змушена переселитися з території, де екологічна ситуація така, що вона загрожує здоров'ю, життю населення в даний час або на перспективу. Погіршення екологічної ситуації на території може бути викликане екологічним лихом, техногенною катастрофою, забрудненням довкілля внаслідок діяльності підприємств [13, с. 452].

У контексті глобальних кліматичних трансформацій дедалі більшої актуальності набуває проблема вимушеного та добровільного переміщення населення. Залежно від причин та характеру переселення, для більш точного аналізу пропонується класифікувати осіб, що змінюють місце проживання під впливом екологічних факторів, на три категорії:

Екологічні мігранти – індивіди, які здійснюють переміщення з власної ініціативи, керуючись прагненням до покращення умов життя або пошуку більш сприятливого природного середовища. Їхні рішення не є прямим наслідком катастрофічних подій, а радше реакцією на поступові зміни клімату.

Екологічні біженці – особи, змушені залишити свої постійні місця проживання внаслідок раптових або масштабних природних катаклізмів (зокрема, повеней, посух, ураганів тощо). Переміщення цієї категорії населення має вимушений характер і часто супроводжується втратою житла, засобів до існування та соціальних зв'язків.

Екологічно евакуйовані особи – населення, яке тимчасово переселяється в межах однієї держави у зв'язку з надзвичайними природними ситуаціями. Така евакуація, як правило, має короткостроковий характер і здійснюється з метою забезпечення безпеки та збереження життя.

Зазначена класифікація дозволяє більш точно окреслити масштаби та специфіку екологічної мобільності населення, що, своєю чергою, є важливим етапом у формуванні ефективної державної політики реагування на кліматичні виклики.

На сьогодні екологічні мігранти не мають окремого, універсального правового статусу в міжнародному праві. З огляду на це, науковці та міжнародні організації пропонують кілька шляхів вирішення проблеми:

Розширення застосування існуючих норм – можливість застосовувати норми, що стосуються внутрішньо переміщених осіб (ВПО) або ж гуманітарного захисту. Однак ці механізми часто є тимчасовими і не забезпечують довгострокового захисту.

Розробка нового спеціального міжнародного договору – створення нормативно-правового акту, який би визначав правовий статус екологічних мігрантів та зобов'язання держав щодо їхнього захисту.

Закріплення відповідальності держав – встановлення відповідальності за дії, що призводять до деградації навколишнього середовища і, як наслідок, до екологічної міграції. Це може бути реалізовано через міжнародні суди або арбітражні механізми.

Екологічна міграція створює множинні виклики для міжнародної спільноти:

по-перше, політичні виклики включають необхідність перегляду існуючих міграційних політик, розробки нових механізмів міжнародної співпраці та вирішення питань суверенітету держав у контексті транскордонних переміщень;

по-друге, економічні виклики пов'язані з необхідністю фінансування програм адаптації, реабілітації та інтеграції екологічних мігрантів, а також з потенційними втратами від деградації навколишнього середовища;

по-третє, соціальні виклики охоплюють питання інтеграції мігрантів у приймаючі спільноти, збереження культурної ідентичності та попередження соціальних конфліктів;

по-четверте, правові виклики полягають у необхідності адаптації міжнародного права до нових реалій та створення ефективних національних механізмів захисту прав екологічних мігрантів.

Висновки. Екологічна міграція є багатогранним і складним викликом глобалізованому світу, що вимагає негайних рішень на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Відсутність універсального правового статусу для екологічних мігрантів є критичною прогалиною в міжнародному праві, яка залишає мільйони людей без належного захисту.

Запропонована класифікація екологічної мобільності на три категорії (екологічні мігранти, екологічні біженці та екологічно евакуйовані особи) може стати основою для розробки більш ефективної та диференційованої політики реагування на різні типи екологічних переміщень.

Ключовими напрямками подальшої роботи є: активна робота над створенням нового міжнародного правового інструменту, який би гарантував захист прав осіб, що змушені залишати свої домівки через екологічні чинники; розвиток превентивних механізмів, спрямованих на запобігання вимушеній міграції через боротьбу з причинами екологічної деградації; посилення міжнародної співпраці та координації зусиль у сфері адаптації до кліматичних змін; розробка ефективних механізмів фінансування програм допомоги екологічним мігрантам.

Без комплексного підходу до вирішення цих питань світ ризикує зіткнутися з масштабною гуманітарною кризою, яка може дестабілізувати цілі регіони та підірвати основи міжнародної безпеки. Тому екологічна міграція повинна розглядатися як одна з пріоритетних проблем міжнародної спільноти, що потребує невідкладного та рішучого реагування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Переміщені особи: світовий контекст. URL: https://langs.physio-pedia.com/uk/displaced-persons-the-global-context-uk/#cite_note-23.
2. World Migration Report 2024: Chapter 7 – Climate change, food insecurity and human mobility: Interlinkages, evidence and action. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024-chapter-7>.
3. Сірант М.М. Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізаційних викликів: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 509 с.
4. Волченко Н.В., Бондар Н.А. Політика соціального забезпечення мігрантів у контексті сталого розвитку. *Приватне та публічне право*. 2025. №1. С. 53–58 DOI: 10.32782/2663-5666.2025.1.8
5. Файфура В. Міграції населення в контексті екологічних викликів. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/24158/1/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D1%84%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%92.pdf>.
6. Kälin, W. (2012). From the Nansen Principles to the Nansen Initiative. *Forced Migration Review*, 41, 48-49. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:42f4d7f8-6b44-40b6-824c-28fd7055b343/files/m5ef8dc3b472f0e0b9b1887f1203cf5ec>.
7. Nansen Principles. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/hum/nansen_prinsipper.pdf.
8. Малиновська О. Міграція та кліматичні зміни: політико-правовий аспект. *Migration & Law*. 2022. Vol. 2 (issues 1–2). P. 5–25. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/malynovska.pdf>.
9. Albert Kraler. Climate Change and Migration - Legal and policy challenges and responses to environmentally induced migration. URL: https://www.researchgate.net/publication/343713092_Climate_Change_and_Migration_-_Legal_and_policy_challenges_and_responses_to_environmentally_induced_migration.
10. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.
11. Sarraj D. Climate refugee and international law. *Law and Interscience Journal*. Volume: 03 / № 02(2024), p. 64–85. URL: <file:///D:/%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/climate-refugee-and-international-law.pdf>.
12. Laczko, F. and Aghazarm, C. Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence, International Organization for Migration, Geneva, 2009. 448 p. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/migration_and_environment.pdf.
13. Андел І.В. Екологічна міграція населення у регіонах України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2013, Вип. 3(101). С. 451–457.